

Аристотел-рационалистически подход към правото и властта

Веселин Гръцманов

Aristotle's rationalistic understanding of law and power. Aristotle was born in Stagira, in 384 BC. Aristotle addressed the city in his work titled *Politics*. Aristotle considered the city to be a natural community. He also famously stated that "man is by nature a political animal." Aristotle conceived of politics as being like an organism rather than like a machine, and as a collection of parts none of which can exist without the others. Aristotle's conception of the city is organic, and he is considered one of the first to conceive of the city in this manner. The aim of the city is not just to avoid injustice or for economic stability, but rather to allow at least some citizens the possibility to live a good life, and to perform beautiful acts.

Key words: political community, social contract, polis, organic conception of the city, political animal

Аристотел от Стагира продължава започнатото от Платон в областта на ученията за държавата и правото. Той създава множество политически описания на законодателните устройства на най-известните полиси в Гърция наречени политий. До нас са достигнали само „Атинската полития“ и фрагменти от останалите. Според него значението на държавното устройство за просперитета на обществото е първостепенно. Това устройство като обект на научно изследване стои в основата на политическата наука.

Той определя тази наука като: «най-висшата и най-основната». Причината, с която обяснява това е в две направления, видимо обвързани пряко с нейната доминация над останалите науки. Първото произтича от връзките, които тя има с тези науки. На второ място стои възможността тя да въздейства върху тях, по начин, по който да ги моделира, така както никоя друга наука не би могла да го прави. Цял спектър от съвременни социални науки е базиран върху политическия дискурс започнат от Аристотел. В своите три, касаещи политиката и държавното устройство трудове той предлага един рационалистичен подход на изследване, твърде различен от подхода на Платон. В „Политика“; „Никомахова етика“; и „Атинската полития“ са използвани детайли и примери от съществуващи държавно-устройствени модели. Стремехът му е да разбере техния рационален смисъл и причините за появата и съществуването им.

Аристотел анализира смисъла, принципите и целите на различните типове политическо управление и институционално устройство на дадена държава в хронологично сравнителен аспект. За него правото е регулаторен механизъм, който съществува все още в лоното на традициите и обичаите в болшинството от сферите на обществения живот. Създавайки своята поредица от политически съчинения посветени на държавното устройство на най-големите полиси в Елада Аристотел отчита факта, че правото е сложна регулаторна сфера обхващаща всички обществени отношения. Тази сфера не може да се развива по случаен начин. Това е най-важната дейност в една държава, чрез която за дълго време могат да бъдат установени порядки, които да стимулират икономическото развитие, да балансират социалното неравенство и вражди и да обединят интересите на всички граждани на държавата.

„Атинската полития“ е „история на историята“, тя представя сравнителен анализ на няколко съществували държавно-устройствени модели на Атина. Анализ, започващ от архаичния период, минаващ през демократичното и олигархическото противоборство, чиито най-ярък пример е конфликтът Солон-Пизистрат и достигаш до класическата форма на античната демокрация от времето на Перикъл.

Изследванията на Аристотел във връзка с държавното устройство най-вече „Атинската полития“ са научно описателни, а тези на Платон – предричащи. Изходната позиция, от която той тръгва оправдава и обяснява причината за неговия интерес към политическата наука, а именно да открие възможните обяснения за множеството противоречия и „неустановеност“ в човешките закони в една наука фокусираща

своето внимание върху изучаване на корените на доброто и справедливото. Житийските проблеми и конфликти стоят във фокуса на вниманието на политическата наука за Аристотел. Това означава, че рационализмът като концепция от държавно правната доктрина се заражда именно с трудовете на Аристотел. Той тълкува правото като явление от обществения живот, целящо постигането на реални позитивни промени в него с идеята за просперитет. Аристотел поставя важното условие процесът по изучаване и изследване на обществените и политическите явления да не бъде подчинен на стремежа към самоцелно знание, а на практическото приложение на придобития опит. Понятието за действие тук трябва да бъде разбирано като конкретна ефективност по даден проблем и приложимост в житейска ситуация. Рационализъм базиран на действието, а не на случайността. Този подход ще бъде съхранен и при конституционализма след XVIII век. Значението на традицията в държавното устройство в този рационален научен контекст е ограничено в рамките на позитивна база, служеща за модел и източник на опит. Рационализмът на Аристотел се придържа към действието и промяната това дава възможност за преמודелиране на възгледите за реалността и конкретно за правото и държавата. Връзката между двете понятия е напълно осъзната като логическа предпоставка и следствие. Правото е възприемано като механизъм за рационално преמודелиране на държавните структури. Логиката на тази връзка се съдържа в неопровержимата валидност на констатацията от знаменития израз на Аристотел "...понеже по природа човек е обществено същество".

Смисълът на социалния живот се съдържа в естествените закони на природата (позитивна реалност). Човекът като част от тази реалност използва правото за регулатор на отношенията си с другите, но по този начин преמודелира естественото състояние в нещо различно. Ако обществения живот за Аристотел се явява глобалната отправна позиция, а правото средство за нейното усъвършенстване, то една от съществените цели в името на които би следвало да се върви към нея се явява човешкото щастие. Приемайки, че целта на политическата наука е най-висшето благощатието, то нейните подготвителни усилия неминуемо са насочени към формиране на гражданите от даден полис, така че да отговарят на представата за добродетел, най-важната от които е уважението пред законите. Индивидуално и обществено щастие формирано върху устоите на добродетелта. Тук Аристотел се доближава до възгледите на своя знаменит предшественик Платон. Съвременният конституционализъм извлича от тази идея своята най съществена черта, която е свързана с идеята за гарантиране на субективните права на човека, като израз на човешко щастие, и въздигането им като върховни добродетели в конституционната държава.

Реализирането чрез правото на добродетелен политически строй не може да бъде задача от днес за утре това е дълъг и неустойчив във времето процес, в който законодателите са призвани да възпитават в добродетел. От тази гледна точка възгледът на Аристотел е елитарен. Политическият процес свързан с управлението и с установяването на закони не може да бъде стихийен и предоставен безконтролно на обикновеното множество от граждани наречени с общото име демос. Той за Аристотел е процес на култивиране на добродетели, вървящ от горе надолу, тоест неговата демократичност в днешния смисъл на това понятие е само на ниво цел (краен резултат). В никакъв случай обаче безличната и не облагородена с добродетели общност не може да бъде генератор на управленски идеи. Тази идея е доразвита впоследствие с уточнението, че за да бъде реализирана определена законодателна идея и тя да може да бъде припозната като справедливо и добродетелно дело е нужно практическото и тестване в конкретна ситуация. На тази база отчетлива е разликата с представата на Питагор например за реализирането в практиката на управленските идеи и за законодателстването, като изява на общата воля на гражданите. Аристотел е отговорен в действията си и не допуска провал на политическото начинание, поради факта, че той би засегнал голям кръг хора, Питагор е противоположната

крайност на интензивно налагане на политическите идеи в управлението с оглед на моментната нужда от тях.

Мнозина от изследователите на Аристотел твърдят, че неговата представа за устройството на обществото е неизбежно ограничена поради тесните рамки на полуса. Някой от тях отиват още по-дълече като заявяват, че същност това, което Аристотел влага в понятието държава не отговаря на днешните разбирания за това понятие. Според тях елинизма не познава държавата като формиране възникнало за да отговори на определени потребности. Разсъжденията на Аристотел по повод на съзнателния избор, като висша човешка изява на оценъчна и градивна дейност опровергават тези твърдения. Това е така защото става дума за разсъждения от много по-висш порядък от забележката, че писаното в „Никомахова етика“ и „Политика“ е пред държавна политология, трудно поддаваща се на разбиране от днешна гледна точка. Заявката за конституиране чрез правото на реда в дадена социална общност започва със съзнателния избор. Хаотичността на социалните процеси, както и случайността са също важни фактори, но съзнателния избор стои и в двете страни на обществените отношения възникващи при формирането на държавите. Това е компонент на обществената структура, имаща общо, както с елитарната и част, така и от нейната масова прослойка от граждани, адресат на създаването. Когато поради определено обстоятелство съзнателният избор в такъв процес е поставен под съмнение, ограничен или елиминиран изцяло или за дълго конституирането също е поставено под съмнение или е отложено във времето. При Аристотел съзнателният избор на всеки добродетелен гражданин е начинът, по който би следвало да се осъществи формирането на държавата.

„Никомахова етика“ е творба аналогична по смисъл на декларациите за правата на човека и гражданина на Франция и Америка. Защото цели да представи подбор от обосновани и мотивирани етически принципи, които правото би следвало да гарантира като неотменими. Подходът на конституционализъм ще бъде идентичен и в двата случая се цели дефинирането на общочовешките ценности, които да бъдат защитени чрез правото. Чрез подобна защита ще им бъде гарантирана неотменимост. Те в последствие ще могат да станат модел за подражание, дори и без силовата санкция на правото, на базата на това, че са се превърнали в масова добродетел.

Аристотел разглежда и друг възлов компонент от системата от ценности, който придава морален облик на едно общество - опозицията справедливо-несправедливо. За него справедливостта е висша добродетел, защото е отношение прилагано към другите. Добродетел насочена към предоставяне на благата на хората извън личния периметър. Обратно на това несправедливостта е най-осъдителното човешко действие. И тук за пореден път акцентът е поставен върху благото и интереса на общността. Категорията справедливо при Аристотел е свързана със законното поведение, както и равното отношение към случващото се в света около нас. Този възглед е продиктуван от идеята, че смисълът на закона е не толкова да санкционира, а много повече „да предписва да се живее съобразно всяка добродетел“. Законът трябва да възпитава и приучва гражданите в търсене на общественото благо.

Разяснявайки понятието справедливост Аристотел излиза вън от традиционно използвания метод на анализиране на явленията - търсещ тяхната среда и елиминиращ крайностите им. Справедливостта е сложно и многопланово понятие, трудно поддаващо се на анализ чрез тази методика. Това е така, поради нейните разнообразни проявления и важните сфери, в които те се реализират. За това той прибегва до промяна на гледната точка, от която прави своя анализ, концентрирайки се върху сферите, по отношение на които тя е валидна и действа. Обособяването и извеждането на тази идея остава в рамките на конкретната правна казуистика. До оформянето и в конкретен законов текст, които да се явява съчетание на институционални

решения, процедурни правила и етически възгледи за държавата и мястото на човешките права в нея ще трябва да минат векове.

За първи път Аристотел различава двата основни дяла на правото-публично и частно, това той прави много преди римските юристи. Публичното право той дефинира, като сфера на разпределение на блага и отношения по повод на живота в общата рамка на държавата. Там е допустимо съществуването, както на равнопоставеност, така и на „неравно“ подчинение. Другият дял той определя като коригиращото право при сделките от всякакво естество, припокриващ се напълно със съвременната представа за гражданското право. Във връзка с разсъжденията си за справедливото Аристотел прави сравнителен анализ на най-известните държавни форми на управление в античния свят на Древна Гърция. В тези общества справедливостта е най-висшето благо, което още от архаичните времена на родовата община чрез митологията е превърнато в масова обществена ценност.

Интересен е подходът му на разграничение на различните модели на държавно управление според въздействието върху обществото, което те оказват. Демокрацията той свързва - със свободата, олигархията - с богатството и благородния произход, аристокрацията - с добродетелта, наследявана в поколенията. Трактатите на Аристотел реализират енциклопедичен подбор и анализ на възловите феномени от общественния живот, между които и правото.

При Аристотел се слага начало на рационалното вглеждане в детайлите, компонентите и механизмите на действие на правото, като явление. За първи път тук е налице чисто научен подход, прилагащ съответна методика и имащ конкретни цели за реализиране. Въпросната методика в същността си е математическо съотнасяне на крайните смисли на явленията, в това число и правото. Геометрично и алгебрично съизмерване на величини. Подход, който позитивизмът от XIX век ще възроди. Аристотел успява да развие в мащаб цялата територия на правната материя, както и да обедини в общност етичните принципи, които осмислят държавната цялост.

Общото благо стои в основата на този процес. Човекът като обществено същество застава като градивен елемент на новосформиращата се държава, в която общото благо трябва да стои като върховен политически принцип. Този принцип ще остане и в съвременния конституционализъм като предизвикателство и трудно реализуема цел.

Политическото учение на Аристотел остава като модел на рационално конструиране на етичните принципи, които държавата трябва да отстоява. Спояването на гражданите в държавна цялост според него трябва да върви по линията на интереса на равноправните граждани, притежаващи всеки за себе си уникален потенциал, от който другите се нуждаят, поради факта, че точно този потенциал при тях липсва. Тесните рамки на родствения кръг, в които групата е самодостатъчна са преодоляни. Наличието на общ групов интерес от съжителство, в значително по-голям мащаб, който да осигури икономически просперитет и сигурност, налага и изисква обмен на материални и духовни стойности. Това може да стане чрез правото, като буквална гаранция за осъществяването на този обмен. На по-абстрактно ниво това не би могло да стане без ясното съзнание за принадлежност към общност, от която да бъдат черпени блага, но която в същото време изисква да бъде захранвана с блага и стойности: „общество от двама лекари не става, но от лекар и общар може“. Същата необходимост ще сложи начало на Възраждането, както и на неговите логически продължения Просвещението и конституционализма.

Консолидирането на множеството индивидуални воли при Аристотел довежда до идеята за общественния договор, макар и на първично ниво. Позиция твърде различна от платоновата идея за общество от дирижиран вид, разчитащо на консолидиращата сила на традицията и военната мощ. Аристотел извежда на преден план икономиката и търговията, като фактори, водещи народите към съжителство в държави. Неговата идея за обществен ред регулиран чрез правото е базирана изначал-

но на рационалната идея за обмен на материални и духовни блага.

На ниво наказателно право Аристотел също е в съзвучие с модерното разбиране, че разплатата и идентичното на стореното и причиненото не може да допринесе с нищо за общото добруване .- наречено от него радамантско право „да изплаташ това, което си причинил“. В противовес на него истинското- абсолютното право е предназначено за хората живеещи в общество със закони признати от тях. Закони даващи възможност да се получи справедлива присъда възоснова на извършеното, а не от съображения за произход и богатство. Извеждането на закона, като върховна санкция въвн от личността на човека има за цел да гарантира не само неговото равно прилагане към всички граждани, но и отчуждаването на длъжността на управляващия, магистрата, държавния чиновник от конкретната човешка личност, ангажирана с временното изпълнение на тази длъжност. Това е изискване, наложено от естествената податливост и уязвимост на човека към изкушения: „ не позволяваме да управлява човек, а закон“.

Една от правните идеи на Античността, свързана с формирането на държава-та-полис от средиземноморски тип разглежда справедливостта, като благо адресирано към другите. Това е елитарна идея на Аристотел, водеща началото си от съждението, че само този които притежава блага може да ги раздава. От друга страна точно в противоположната позиция може да бъде разчетен призивът от първата конституция от Новото време - Конституцията на САЩ- „...и справедливост за всички“. Позицията е диаметрално различна-справедливост за тези, за които е най-нужна, за тези, които нямат нищо и се стремят да я постигнат.

За контакти:

Веселин Гецов Гръцманов докторант в Юридически факултет на Русенския университет „Ангел Кънчев“ jewelvesso@yahoo.com

Рецензент: Проф.. д-р Лъчезар Дачев